

İSED

İlim, Sanat ve Edebiyat Dergisi

Cilt II, Sayı 3, Haziran 2022

Makale Adı /Article Name

GÖLGESİZLER ROMANINDA DEVLET,
BÜROKRASI VE İNSAN İLİŞKİLERİ
BAĞLAMINDA BİREYİN
YABANCILAŞMA SORUNSAĞI

THE PROBLEM OF ALIENATION
OF THE INDIVIDUAL IN THE
CONTEXT OF STATE,
BUREAUCRACY AND HUMAN
RELATIONS IN THE NOVEL OF
GÖLGESİZLER

Yazar

Müzeyyen ASLAN

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans
Öğrencisi, e-mail: mzyn_a_s_5206@outlook.com, ORCID: 0000-0002-6467-0754

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 25 Mart 2022

Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2022

Yayın Tarihi: 31 Haziran 2022

Kaynak Gösterme

Aslan, M. (2022). Gölgesizler Romanında Devlet, Bürokrasi ve İnsan İlişkileri Bağlamında Bireyin
Yabancılaşma Sorunsalı. *İlim, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2 (1), s.17-25.

Ek Beyan: Yazar etik kurulu onayı belgesinin gerekmediğini belirtmiştir.

İlim, Sanat ve Edebiyat Dergisi

Cilt II, Sayı 3, Haziran 2022

Öz

Postmodern bir anlatı örneği olan Hasan Ali Toptaş'ın *Gölgesizler* isimli eseri, özgün kurgusu ve şiirsel dili ile Türk romanında büyük bir sıçrama olarak değerlendirilmektedir. 1994'te yayımlanan eser, aynı yıl Yunus Nadi Roman Ödülü'nü almış ve 2009'da Ümit Ünal'ın yönetmenliğinde sinemaya uyarlanmıştır. Bu çalışmada, eserdeki köy anlatısında kimlik sorunu yaşayan bireyin, devlet-bürokrasi-insan üçlemesindeki yabancılaşma sorunsalının fantastik kurgu içinde yaşanan olaylardan hareketle ele alınışı incelenmiştir. Bu inceleme, Kafkaesk terimi ve Kafkaesk öğeler bağlamında yapılarak Kafka etkisinin esere yansımalarına dikkat çekilmiştir. *Gölgesizler* romanı, postmodern bir eser olarak kabul görmeye beraber kurgu tekniğindeki sıra dışı tavır ayrıca kendini göstermektedir. İki paralel mekân arasında olay örgüsü şekillenmekte ve bireyin varlığı daha doğrusu yokluğu gözler önüne serilmektedir. Toptaş, bu varlık-yokluk döngüsünde kaybolan bireyin kendini arama serüvenini Kafka etkisinde sunarak bu olguya evrensel bir boyut kazandırmıştır. Fantastik anlatılar ile örülmüş olan bu serüven, eseri etkileyici kılan bir diğer önemli unsurdur. Devlet-bürokrasi kavramları, eserde otoriter bir güç olarak karşımıza çıkmakta ve bireyin bu güç karşısındaki ezilmişliği, çaresizliği köy anlatısındaki olaylar ekseninde ele alınarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bireyin kendine, topluma yabancılaşması ise bu otoriter gücün bireyi yok saymasıyla baş göstermiştir. Eserde; silikleşmiş, gölgesiz olmuş bireyin kendini bulma mücadelesi köy anlatısında olağanüstülüklerle örülü Kafkaesk öğelerin iç içe girdiği unsurların ele alınmasıyla irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Gölgesizler*, Kafka, Kafkaesk, Devlet, Bürokrasi

Abstract

Hasan Ali Toptaş's work called *Shadowless*, which is an example of a postmodern narrative, is considered as a great leap forward in Turkish novel with its original fiction and poetic language. The work, which was published in 1994, received the Yunus Nadi Novel Award in the same year and was adapted to the cinema under the direction of Ümit Ünal in 2009. In this study, the handling of the alienation problematic in the state-bureaucracy-human trilogy of the individual who has identity problems in the village narrative in the work, based on the events experienced in the fantastic fiction has been examined. This study was carried out in the context of the Kafkaesque term and Kafkaesque elements, and attention was drawn to the reflection of Kafka's influence on the work. Although the novel *Shadowless* is accepted as a postmodern work, the extraordinary attitude in the editing technique also manifests itself. The plot is formed between two parallel spaces, and the existence of the individual, or rather the absence, is revealed. Toptaş has added a universal dimension to this phenomenon by presenting the adventure of self-searching of the individual lost in this existence-absence cycle, under the influence of Kafka. This adventure, which is woven with fantastic narratives, is another important element that makes the work impressive. The concepts of state-bureaucracy appear as an authoritarian power in the work, and the oppression and helplessness of the individual against this power has been tried to be shown by considering the events in the village narrative. The alienation of the individual to himself and to the society started when this authoritarian power ignored the individual. In the work, the struggle of an obscured, shadowless individual to find himself is examined by dealing with the elements in the village narrative, where the Kafkaesque elements knitted with extraordinariness are intertwined.

Keywords: *Shadowless*, Kafka, Kafkaesque, State, Bureaucrac.

Giriş

Gölgesizler adlı eserde; devletin köye ilgisizliği ve köydekilere olan bakış açısı, kaybolan insanların bulunamayışı ve bu durum karşısında bireyin yaşadığı çaresizlik gibi toplumsal, bireysel ve siyasal sorunlar işlenmektedir. İktidar kavramı ekseninde bireyin kendini arayışı, eserin asıl temasını oluşturmaktadır. Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde iktidar kavramı, “bir işi yapabilme gücü, kudreti” olarak karşılık bulmaktadır. Bu kavram, Hasan Ali Toptaş’ın eserlerinde ana izleği oluşturmaktadır. Toptaş; iktidar denen olguyu, bireyin kendini var etmesi sürecinde bir sorun bir engel olarak ele alır. Çünkü iktidar, bireyin karşısında duran büyük bir güçtür. Bu güç; baskıcı, kısıtlayıcı, kural koyucu bir rol üstlenmektedir.

Toptaş eserinde, bir güç savaşının ortasında kalan bireyin yalnızlaşmasına sebep olan bu geleneksel iktidar anlayışının eleştirisini yapmaktadır. Eserde iktidar tartışması, devletin yetkili kişisi olan muhtarın yaşanan olaylar karşısında bocalaması ve bu olayları anlamaya çalışırken içine düştüğü karmaşada hissettirilir. Anlatıdaki kahramanlar; sıradan, önemsiz kişilerdir öyle ki isimleri bile yoktur. Geleneksel iktidar anlayışı karşısında kabuğuna çekilmiş kendi yalnızlığında yaşayan gölgesiz kişilerdir. Köye resmî makamlardan yıllardır tek bir yazının gelmemesi, devletin sulama kanallarını yapacağına daha muhtar çocukken söz verdiği halde bunca yıldır yapmaması, köyü ihmal eden milletvekillerinin sadece seçimin yapılacağı zamanlarda köye gelmesi gibi durumlar, devletin köylüye ne kadar uzak durduğunu, anlatı kahramanlarının devlet nezdinde yok sayıldığının bir göstergesidir. Yok sayılmanın ezici gücü karşısında birey yaşadığı devlete, topluma, kendi benliğine uzaklaşır.

Yabancılaşma sorunsalına odaklanan *Gölgesizler* romanı, bireyin modernizm kaynaklı kimlik sorununu kurgudaki pek çok kayıp hikâyeyle okura sunar. “Yabancılaşma, bir yönüyle insanın yeryüzündeki tarihi kadar eski bir sorun olarak ele alınırken diğer taraftan da modern sorunlardan biri hatta birçok sorunun kaynağı kabul edilmektedir” (Ertoý, 2007: 16). Yabancılaşma kavramı, Türk edebiyatında 1950’lerden bu yana bireyin topluma ya da kendisine yabancılaşması şeklinde sıklıkla ele alınmıştır. Ekonomi, sanayi ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümün kısıcında kalan bireyin ya da toplumun bir nesne haline gelme durumu da bunda etki etmiştir. “İnsanın gerçeğe yabancılaşması olgusu, 20. yy estetiğinin ana taşıyıcılarından biridir. Anlamakta güçlük çektiği bir dünyayla kendini özdeşleştirmekte zorlanan /ona yabancılaşan insan, yabancılaşmayı sanatsal boyuta taşır onu bir kurgu tekniğine dönüştürür.” (Ecevit 2009: 36) Bireylerin birbirlerinden ya da belirli bir ortam veya süreçten uzaklaşmaları şeklinde tanımlanan yabancılaşma kavramı, eserde politik ve bireysel bir yabancılaşma şeklinde işlenmiştir. Yabancılaşma olgusu, toplumun resmî örgütlenme şekli olan bürokrasiye ve devlete bakışta kendini göstererek bireyin devlet karşısında var olma mücadelesi ile birey tarafından kabullenilmiş bir çaresizlik olarak görülür. Kaybolarla, silik, kimliksiz karakterlerle kendini gösteren bu kavram eserde; devletin halka, bireye yabancılaşması aynı şekilde halkın, bireyin de devlete, bürokrasiye yabancılaşması şeklinde gözler önüne serilmektedir.

Toptaş’ın birçok eserinde, taşra merkeze konumlandırılarak işlenir. Bunda asıl etki, Toptaş’ın hayatının eserlerine yansımalarıdır. Çünkü onu yazmaya iten ana sebeplerden biri, küçük bir kasabada yaşamış olmasıdır. Bunun yanında mutsuzluk, yalnızlık, kalabalıktan kaçma isteği gibi durumlarda yazmaya iten diğer sebeplerdir. Eserlerinin çoğunda taşra ekseninde yalnızlık ve yabancılaşma durumlarını işlemiştir. Bireyi önemli bir unsur olarak gören Toptaş, eserlerinde bireyi ön planda tutar. *Gölgesizler* eserine baktığımızda da taşra ve birey merkezdedir. Taşrada sıkışık kalmış, kaçış- kayboluş döngüsünde kendine ulaşmaya çalışan bireyi götürür.

Toptaş; yabancılaşmayı yani bu siyasi, sosyal durumu halk folklorundan aldığı “Ayıgabah(k) Masalı” adlı halk anlatısı ekseninde işler. Güvercin adlı köyün güzel kızının kayboluşuyla başlayan bu devlet ile bireyin münasebeti, çözümsüz kalarak insan hayatının yitip gitmesine sebebiyet verecek şekilde sonuçlanır. Yaşanan bu olay, gerçek devlet ve bürokrasi olgusunu gerçekçi ve şiddetli bir şekilde okurun yüzüne çarpar. Romanda ağır basan devlet eleştirisi Kafka’daki gibi bir sistem bir devlet eleştirisidir. Toptaş; bu olguyu, postmodern edebiyat bağlamında kafkaesk öğelerle yani belirsizlik, bulanıklık, var oluş, yok oluş döngüselliğinde kaleme alarak fantastik bir kurguda okuru sorgulamalara sürükleyerek kafkaesk bir etki ile işler. “Kafkaesk sözlük bilgisi olarak tehdit edici ya da korkutucu anlamlarına gelir. Geniş anlamda baktığımızda ise Kafka ile bütünleşmiş olan bütün kavramları bu tanımın içine alabiliriz. Umutsuzluk, yalnızlık, çaresizlik, korku, kuşku, suç, şüphe... Fakat hepsinden önce Kafkaesk bir ‘belki’dir, ‘olabilir’dir. Ucu görünmeyen bir yolun karanlığıdır” (Esra Eser,22 Eylül 2017).

Toptaş’ın daha küçük yaşlarda, Türk edebiyatının usta isimlerini okumuş olması ve dünya edebiyatına açılması eserlerinde hayata karşı belirgin bir duruşu ve alegorik tarzda evrensel, ideolojik bir eleştiriyi meydana getirir. Kafka’nın roman anlayışından etkilendiğini dile getiren Toptaş, Kafka için “halamın oğlu” benzetmesini yapar çünkü Kafka’yı okumaktan vazgeçmez ve onun roman öğretilerini de kendine bir kılavuz olarak beller. Nitekim pek çok yazar da Kafka ve Toptaş arasında bir özdeşlik olduğunu dile getirir. Yıldız Ecevit’in ifadesinde olduğu gibi “Türk edebiyatında bir Kafka’dır.” Kafka’nın roman tekniklerini kullanan Toptaş, Kafka tarzı bir söylem gerçekleştirir. Toptaş’ın bu denli Kafka etkisinde kalması aslında benzer yaşam öykülerine sahip olmalarından da kaynaklanır. Özellikle Kafka ile Toptaş arasında mesleki anlamda bir benzerlik vardır. İkisi de memurluk yapar ve iki yazar da eserlerinde otoriter hiyerarşi karşısında bireyin nasıl ezildiğini, yalnızlaştığını gösterme çabasıdadır. Kafka’nın *Şato* adlı eserine baktığımızda devlet daireleri çok pasif ve ilgisiz bir yapıya sahiptir. Uzun ve kasvetli koridorları bulunan, yaşanan olayları sonuçsuz bırakan ve hiçbir işi halletmeyen bir güç olarak betimlenir. *Gölgesizler*’deki devlet betimlemesi de Kafka’nınkiyle aynıdır. Toptaş’taki bu Kafkaesk tavır otoriteye bir başkaldırı niteliğindedir. Toptaş’ı kafkaesk yapan bir diğer unsur da anlatısında kullandığı üstkurmaca tekniği, alegorik söylem ve metaforlardır. Bu öğeler ile metnin yapısını sıradanlıktan çıkararak kafkaesk bir anlatım tarzını oluşturur. Kafka’nın eserlerine baktığımızda karakterlerin isimleri yoktur, *Gölgesizler*’de de birçok karakterin ismi yoktur. Kafka etsiyle takınılan bu tavır romanda belirsizliği arttırarak sıradanlığı kırarak bir etki yapar. Toptaş bu şekilde sıradan bir anlatımdan ve sıradan bir yazar olmaktan sıyrılarak yazın dünyasında büyük etki yaratır.

1. Romana Genel Bakış

Gölgesizler; sarmal bir kurgu tekniğiyle yazılmış, okuyucularını bir döngünün içine çeken, iki ayrı mekânda gelişen olayları içeren bir eser olması bakımından farklı tekniğiyle ilgi uyandırmış ve kırk yedi bölümden oluşmuş postmodernist bir anlatı örneğidir. Çünkü *Gölgesizler* klasik bir roman tekniğiyle yazılmamıştır. Olaylar, düzenli bir akış içinde ilerlemez ve eser, tek eksenli bir olay üzerine inşa edilmemiştir.

Romanın ilk bölümünde, kentteki berber dükkânına yani ilk mekâna; (G, 7-9)¹ yaşlı, saç sakalı birbirine karışmış üstü başı dağınık bir adamın gelmesi ile olaylar başlar. Beşinci bölüme dek köy ve köyde yaşananlar işlenir, ardından yine kent-köy döngüsü içerisinde meydana gelen olaylarla kurgu devam eder. Roman, bu döngü etrafında bu iki mekân arasındaki gidiş gelişlerle ilerler. Okuyucu, eserin ilk sayfalarından itibaren kişi, zaman, mekân ve olaylar arasında

¹ Bundan sonra *Gölgesizler* eserinden yapılan alıntılarda eser ismi, eserin ilk harfi alınarak “G” şeklinde kısaltılıp gösterilmiştir.

yaşanan bu gidiş gelişlerle ilerleyen kurgusal yapının içinde kaybolur ve okuyucunun aklı karışır. Hangisi düş hangisi gerçek diye sormaya başlar.

İki ayrı mekânda yaşanan iki ayrı kurgu, iki öykü; birbirine geçmiş iki ayrı halkada yaşanan olaylar, birbirinden bağımsız olarak ilerlemez. Çünkü şehirdeki berber dükkânında kaybolan köyde karşımıza çıkar, köyde yaşanan fantastik olaylar içinde kaybolan karakterler ise şehirde karşımıza çıkar. Ve kent ile köy kurgusunu birbirine bağlayan, köprü vazifesi gören karakterler aracılığıyla iki öykü birbirine bağlanır. Kentteki berber dükkânında:

“... Berber, elindeki fırçayı bırakıp gözlerinde büyüyen cellât gözüyle caddeye baktı. Şehrin bütün caddelerini aşmıştı sanki çok uzaklarda, dağların ardında bir yeri görüyordu. Belki de berberin kendine sığmazlığı vardı orada; sözgelimi bir köyde, yine böyle bir dükkânda berber kılığında oturuyor ve arada bir başını çevirip buraya bakıyordu.” (G, 9) aynı berber “Sonra, gözlerini köy meydanından geçen muhtara çevirdi; uzaktan uzağa el sallayarak selamlaştılar”... (G, 10)

Görüldüğü gibi bir mekânda kaybolan diğer mekânda ortaya çıkmaktadır yani kişiler başka bir mekânda varlığını sürdürmektedir: Cingil Nuri, Berber, Çırak ... gibi. Bu bağlamda aslında metni özgün kılan önemli bir özellik olarak romandaki gölgesizlik unsurunun bir tezahürü halindeki bu kayboluşlar, yok oluşlar gösterilebilir. Ancak hangi mekân ya da olay var oluş, hangisi yok oluş? Kahramanlar da onların izinden giden okur da gerçek olan ile düş olanın ayrımının zorlaştığı, muğlak, karanlık örtü misali belirsizlikler âleminde bocalanır durur. Gerçek olan kentteki berber dükkânı ve berber mi yoksa köydeki berber dükkânı ve berber midir? Yani gerçek nedir, hangisidir ya da kimdir? Berber dükkânındaki anlatıcı mı gerçek olan yoksa romanın sonlarına doğru evinde karşımıza çıkan yazar mı? Bu sorularla kendini bir sorgulamanın içinde bulan okurun da zihni yorulur.

Hasan Ali Toptaş; romanında silikleşmiş, belirsizlikler içinde kaybolmuş kendini arayan insanları anlatmaktadır aslında. Kendi benine ulaşmaya çalışan insanların kimlik sorunsalına dikkat çekmektedir: “Toptaş, romanlarında, iktidar denen şeyin bireyin kendi öz benliğini buluşunda, kimliğini kuruşunda ve diğer insanlarla ilişkilerini düzenleyişinde ne kadar önemli olduğu sorusuna cevap arar, hükümetin arzusunu anlamaya çalışır ve bireyin bütün bu güç savaşımının ortasındaki yalnızlığını belirginleştirir. Anlatılarda ‘gölgesizlik’ de iktidar kavramının bir uzantısı olarak sık sık karşımıza çıkar” (Günay, 2010: 211). Günay, kaybolan ve kendini arayan bireyi iktidar unsuruyla birlikte açıklamaktadır.

Helezonik bir yapı, gölgesi olmayan, bir yerden başka bir yere sürülen kahramanlar, iç içe geçen iki ayrı öykü, iki farklı mekân, var oluş yok oluş ekseninde bir görünen bir kaybolan insanlar, fantastik bir kurgu ile *Gölgesizler*’ in felsefi temasını oluşturmaktadır.

Postmodern edebiyat içinde önemli bir yer edinmiş olan *Gölgesizler*; postmodern anlatının öğelerinden olan parodi, pastiş, çoğulculuk, metinlerarasılık, oyun, üst kurmaca ontoloji, ironi gibi birçok unsuru içermektedir. Bu unsurlar Dilek Doltaş’ın: “İmgelerin, sözcüklerin yinelenmesi, parodi, pastiş, metinlerarası veya bir metnin içinden dış dünyaya göndermeler yapılması, anlam birliğini yadsıyan, anlam kayganlığını vurgulayan göstergelere yer verilmesi postmodern anlatılarda sık sık görülür” (Doltaş, 2003: 27) ifadesinden de anlaşılacağı üzere eser postmodern öğeler üzerine inşa edilmiş ve bu yönüyle iç içe geçmiş katmanlı bir yapı özelliği kazanmıştır.

Eserde birçok imge ve metafor dikkati çekmektedir. Şiirsel bir dil kullanımı, benzetmeler ve betimlemelerle yüklü olan bu eserde, romanın sarmal kurgusu gibi soyut ve yoğun olan dilinin de özgün ve öncü bir konumda olduğunu gösterir. Zaten Toptaş, Türkçeyi kullanma gücü ve romanlarındaki şiirsel bakımdan başarılı bir yazar olarak kabul görmektedir. Özellikle

eserdeki betimlemeler oldukça etkileyicidir. Bu yönüyle de öncü bir yazar olarak nitelendirilmektedir.

Gölgesizler; tarih, sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi birçok disiplinle beraber, batıl inançlar, halk folkloru, büyü, devlet-bürokrasi-insan ilişkileri, yasak ilişkiler, namus anlayışı, şiddet gibi birçok konuyu da irdeleyen geniş kapsamlı bir eser olarak değerlendirilebilir.

Romandaki şehrin, caddenin, dükkânın veya köyün isimleri kitap boyunca verilmez. Roman, Türkiye’de hangi bölgede olduğu söylenmeyen bir şehir ile nerde olduğu bilinmeyen bir köyde geçer. Köy, şehir, berber dükkânı temel mekânlardır. Köyde ve şehirde yaşanan olay ve durumların keşiştiği yer berber dükkânıdır. Kaybolanların çoğu bu berber dükkânına gelir. Romanın sonunda yazarın yaşadığı mekânın (evin) ismi verilmiştir sadece. “Karadüş Cade’sindeki apartmanın üçüncü katı...” bu isim de *Gölgesizler*’ e uygundur. Bunun dışında mekân isimleri verilmez, mekânlarda belirsizlikler üzerine kurulmuştur. Yokluğu üreten bir köyün varlığı kafkaesk bir mekân olarak kendini gösterir.

Zaman olgusu, belirsizdir. Kronolojik bir zaman akışı görülmez ancak şehirde geçen olayların zamanı yirmi dört saat içinde gelişir ve sonlanır, köydeki zaman belirsizdir ve geriye dönüşler kullanılarak on altı yıl öncesine gidilmiştir. Şehirde, yaşanan bir zaman dilimi söz konusuyken köyde geçmiş zaman hâkimdir.

Karakterlerin de çoğunun ismi verilmez. Ya görevleri itibari ile bir isimlendirme söz konusudur (Muhtar, Bekçi...) ya da ait oldukları, benzetildikleri varlıklar yoluyla bir isimlendirme göze çarpar. (Cennet, Cennet’in oğlu, Güvercin...) Eserde görülen isimsizlik Kafka etkisi olarak değerlendirilebilir. Çünkü Kafka da birçok eserinde kişilerin isimlerine yer vermez. Bu belirsizlik onun eserlerinde öne çıkan bir özelliktir. Nitekim Kafka etkisinde kalan Toptaş’ın, *Gölgesizler* eserindeki bu isimsizlik kafkaesk bir tavır olarak kendini gösterir.

Kayboluşların, arayışların, belirsizliklerin anlatısı olan *Gölgesizler*’ de varlık-yokluk ana tema olarak değerlendirilebilir. Nitekim *Gölgesizler*’ deki varlık sorunsalı, eserdeki kişilerin birbirleriyle olan iletişimsizliği, kopuklukları ve yüreklerindeki daralmışlıkları bakımından sorgulayıcı bir tutumla ele alınır. Bekçi’nin: “İnsanlar burnumuzun dibinde doğuyor, burnumuzun dibinde yaşıyor sonra birdenbire yoklara karışıyor da biz fark edemiyoruz. Bütün bunları fark edemediğimize göre yoksa biz de mi yokuz?” (G, 120) ifadesinde bu köyde daha önce de yaşanan kayıpların varlığını gösterirken bu kayboluşların sorgulanmadığını fark eden köydeki kişilerin bu durumu yaşanan yeni kayıplarla idrak ettiklerini gösterir.

Ecevit bu konuda şunları söylemiştir: “*Gölgesizler*’ deki felsefi boyutun, romanın konusal örgüsünü de belirleyen en önemli özelliği, onun gerçekliği sorgularken varoluştan değil de ‘yok oluş’tan yola çıkıyor olmasıdır.” Bu yok oluşlar bağlamında, kimlik sorunsalını çözme yöntemi olarak değerlendirilebilir.” Cıngıl Nuri, Güvercin, Berber, Muhtar gibi öyküdeki kişiler birer birer yok olur. “Dünya, sanki bir var oluş-yok oluş ekseninde döner durur *Gölgesizler*’de” (2010: 327-339). Herkes gitmek, kaçmak ister aslında gölge olmak ister. Toptaş’ın eserlerinde hep bir giden vardır.

Romanın soyut kurgusu ve bu kurgu içindeki belirsiz kişiler, mekânlar, hayal-gerçek ayrımının zorluğu, kayboluşlar aslında gölgesi olmayan hayali unsurları barındırdığını göstermektedir. Çünkü elle tutulur, gözle görülür bir varlık âleminde söz edemiyoruz. Kişilerin ismi, mekânların ismi bile yoktur.

Gerçekliği olmadığı için gölgeleri de yoktur. Yani her şey aslında bir düş, anlatıcının kendi kafasında tasarlanmış bir kurmacadan ibarettir. Kentteki berber dükkanında bulunan yazarın

“...karmakarışık bir yüzle henüz adını koyamadığım o romanı tasarlıyordum.” (G, 95) sözlerinden öykünün yazar tarafından tasarlandığını görüyoruz.

2. Kafka Etkisindeki Devlet-Bürokrasi- İnsan Üçlemesi

“Kendilik arayışının metni *Gölgesizler*’ de, bireyin önündeki en büyük engel iktidarın birey üzerindeki tahakkümüdür. İsimleri bile olmayan roman figürleri (Muhtar, Cennet’in oğlu, Bekçi, Berber) birer şahsiyet kazanamayarak toplumsalın/ideolojinin dayatmaları altında ezilirler” (Günay, 2010: 212-213). Geçmişten bugüne baktığımızda toplum ve topluluklarda iktidar, yönetme gücünü elinde tutan bir yapıdadır. Geleneksel iktidardan moderne geçişte, iktidar gücünün belli kurumlar aracılığıyla bölünerek, iktidar temsiliyetlerini üstlendiği görülür. Bu bölünmüşlük kurumlar aracılığıyla bürokrasi kavramını oluşturur. Foucault: “İktidarın her yerde olduğunun, toplumdaki her ilişkide yer aldığının” (Foucault, 2015:106) tespitini yapar.

Romanda, devlet-bürokrasi ve insan arasındaki ilişkiye baktığımızda devlet; bireye yabancı, uzak, ciddi, soğuk ve bireyi ezen bir güç olarak görülmektedir. “Özgün anlamı içinde, bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişme” (Cevizci, 2000: 1099) yabancılaşmanın tanımı olarak ifade edilmektedir. Kafka’nın etkisinde kalan Toptaş’ın bunu eserinde ‘kafkaesk’ bir öge olarak işlediğini görmekteyiz.

“Kafkaesk; korku, güvensizlik, yabancılaşma, iletişimsizlik, yalnızlık, organize olmuş anonim bürokratik güçlerin yönlendirdiği anlaşılmasız bir yazgıya bırakılmışlık duygusu, terör, vahşet, suç, ceza, kuşku, çaresizlik, anlamsızlık ve saçmalık” (Ecevit, 2009: 28) gibi anlamlara gelmektedir. Milan Kundera’ya göre:“Bu terim, psikoloji, sosyoloji ve siyaset biliminde karşılığı bulunmayan durumların ifadesidir. Bunlardan bazıları: Önceki romanlarda maskesi düşürülen kurumların, metinde bilinmeyen bir labirent haline gelmesi; insanın fiziksel yaşamı yarımsamalar perdesine düşen bir gölgeden başka bir şey değilken realiteyi o temsil eder; sanıklar neyle suçlandıklarını bilmediklerinde, kendi kendini suçlayan bir makine haline gelir; komik ve totalitarizme uymaz; iktidar merkezileşerek kurumların bürokrasiye hapsolmesi, bireyi kimliksizleştirir; özel ve kamusal alan diye bir sınırı yoktur” (Kundera, 2012: 21-51).

Gölgesizler’ de devlet uzaktır, köydeki insanın ulaşamayacağı kadar uzaktadır. “Bu köyün Tanrı’ya ve devlete en uzak köy olduğu” (G, 8-9) cümlesinde görüldüğü gibi devlet ve taşra birbirinden kopuktur ve bu kopukluk daha romanın ilk bölümlerinde hissettirilir. Bu uzaklık, aynı zamanda taşrada yaşayanların da gölgesizleşmesine, silikleşmesine neden olur. Yine bir başka cümlede, muhtarın: “Tanrı köyü görebilsin ya da devlet başını çevirip bir kez olsun bakabilsin” (G, 11) diye şu dağları yıktırmak gibi gülünesi şeyler de geçerdi kafasından” (G, 11) ifadesi; devletin ilgisizliğini, taşranın dağların ardına atılmışçasına terk edilmişliğini, unutulmuşluğunu gözler önüne serer. Devlet, halk için görülmeyen ve ulaşılamayıp. “Birey istese de ulaşamaz çünkü bürokrasi koridorları, çarpan kapıların gürültüsüyle doludur”(Vogl, 2011: 81). Bürokrasi çarkı ‘ne kadar iyi örgütlenmiş olursa olsun, uzak ve göze görünmez beyler adına uzak ve görünmez çıkarların savunuculuğunu yapar’ (Kafka, 2009 C: 71).

Devlet ile birey arasında köprü olan bürokrasinin köy anlatısındaki yokluğu, devlet ile birey arasındaki kopukluğa da aynı zamanda bir delil olarak gösterilebilir. Bu da bireyin, halkın devletten uzaklaşmasına ona yabancılaşmasına sebep olur. Peki varlığı aslında kabul edilen devlet, bürokrasi nerededir? Muhtar ve bekçinin varlığında vücut bulmuş olan devlet-bürokrasi, romanda sembollerden ibarettir. Mesela bir ‘bayrak’ tır devleti somut, görünür kılan ya da bekçinin, muhtarlığın önündeki bez afişe yazdığı “Köyümüz Size Minnettardır.” (G, 29) yazısı. Muhtarlık binası da devletin köydeki varlığını gösteren bir başka semboldür, bütün önemli olaylar muhtarlığın önünde gerçekleşir. Bu semboller devlete yapılan büyük bir eleştirinin sessiz

çığıllıkları gibidir. Taşranın unutulmuşluğuna verebileceğimiz diğer durumlara baktığımızda; devletin, muhtar henüz çocukken yapımına söz vermiş olduğu sulama kanallarını bunca yıla rağmen yapmamış olması, devlet yetkililerinin seçim zamanları dışında köye hiç gelmemesi ve resmî makamlardan herhangi bir yazının gönderilmemesini gösterebiliriz. Toptaş, eserinde aslında kaotik yapı içinde yer alan köy anlatısında yani asıl anlatıda devleti merkeze alarak eleştirmiştir.

Devlet de aslında bir 'yok'tur. Olmayan devlet-bürokrasi olgusunun kafkaesk bir betimlemesi eserde dikkati çeker: "...upuzun koridorlar, köy genişliğindeki bir oda, kocaman raflarda dizili kocaman kitaplar, toza bulanmış defterler, sivri yüzlü yüzlerce adam, ısıldayan gözlük camları..." (G, 218) ile devlet ve bürokrasinin, ulaşılamayan, kibirli ve asık suratlı bir portresi çizilmiştir.

Muhtar, Cıngıl Nuri kaybolduğunda köylüleri sıkı sıkı uyarır:

"İlçeye yolları düşerse Nuri'yi devlet kapılarından hiçbirine sormayacaklardı. Bunun hem gereği yoktu hem de görevlileri boş yere rahatsız etmek umulmadık sonuçlar verebilirdi. Devletti bu, usandırmaya gelmezdi; sonra devlet her zaman on beş yaşında olurdu, canını sıkıp da bir kere küstürdün mü artık dönüp yüzüne bakmazdı. Bu yüzden sakın ha sakın devlet kapıları tıklatılmayacaktı" (G, 26-27).

Devlet nazlıdır, ilgisizdir, bireye üstten bakar çünkü birey değersizdir.

"... muhtar hakarete uğradı ilçede. Devlet kapıları yüzüne tek tek kapandı. Güveni susuz toprak gibi çatladı kapılar kapandıkça (...) günlerce eşiklerde beklettiler (...) Derken bir gün, dikilip durmasından usanıp içeri aldılar onu..." (G, s. 218) Devletin temsilcisi olan muhtar bile kapılarda bekletilir, küçük düşürülür, itibarsızlaştırılır. Devlet, otoritesini bireye gösterir ve bu tutumuyla onu ezer. Toptaş, *Gölgesizler*' de, postmodern kurgu tekniği olarak metinlerarasılık bağlamında Kafka'nın *Şato* adlı eserine aslında bir atıfta bulunur. Eserde, roman kahramanı K'nın beylerden birini görmek istediğinde kendisine verilen cevap:

"Klamm kalkıp sizinle konuşacak ha! İyi ama, onun köydekilerle bile konuştuğu yok ki! Hiç daha bugüne kadar köyden biriyle konuştuğunu görmedim" (Kafka, 2009 C: 61). "K'ya söylenen 'Şato dan değilsiniz, köyden değilsiniz, bir hiçsiniz, o kadar. Ama ne yaparsınız ki bir şeysiniz yine de bir yabancı, her yerde insanın ayağına dolaşan fazladan biri" (Kafka, 2009 C: 61).

Eserde yer alan bu ifadeler; devletin, bürokrasinin bireye uzaklığını, devletin gözündeki bireyi, halkı ortaya koyar. Kişilerin isimleri burada da yoktur ve bir sembolden ibarettir. İnsanlar tıpkı *Gölgesizler*' deki gibi kimliksizdir. Toptaş'daki Kafka etkisinin de *Gölgesizler*' deki bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Toptaş, ifadelerinde Kafka'nın romana yaklaşımından etkilendiğini sıklıkla dile getirir. Dolayısıyla yabancılaşma sorunsalının, Kafka'nın perspektifinden de izlenerek *Gölgesizler*' deki yansıması daha iyi yorumlanabilir.

Bireyin devlet katındaki çaresizliği, küçük, değersiz hatta yok görülmesi, yabancılaştırılması bağlamında görülen bu temel duygular *Gölgesizler*' de Güvercin'in kayboluşu karşısında muhtarın içine düştüğü durumun aktarıldığı bölümde kendini göstermektedir:

"...Güvercin dediğin de ne senin," dediler, "kuş mu?" "Yok, yok," dedi muhtar, "Güvercin köyümüzün en güzel kızı." "Hımmmm," dedi adamlar, "dur öyleyse sana o kızın devlet gözündeki yerini gösterelim!" Kocaman raflardan kocaman kitaplar indirdiler sonra, toza belenmiş defterler indirdiler ve sayfaları bir bir karıştırmaya başladılar. (...) Bak, dediler, işte! Muhtar baktı; gördüğü şey, Güvercin'in yokluğuna benzeyen küçücük, belli belirsiz bir işaretti. Nokta bile değildi hatta, sayfayı dolduran binlerce tuhaf çizginin arasında, pire gözü gibi daracık bir boşluktu. Muhtar şaşkınlıkla; "Demek (...) Köyümüzün en güzel kızının devlet gözündeki yeri

bu! Adamlar kaşlarını çatmıştı hemen; güzel çirkin yok, demişlerdi, devlet insan mı ki güzeli çirkinini ayırsın?” (G, 218-219).

Bireyin devlet katındaki karşılığı, tozlu kağıtlarda yok hükmündeki bir noktadan ibarettir. Güvercin, varlığı yokluğu belli olmayan bir karalamadır. Bir de bireyi alaya alan bir tavır sergileyen devlet, bireyi küçültür. Hem Cıngıl Nuri'nin kayboluşunda hem de Güvercin' in kayboluşunda gerekeni yapmaz, bu kayboluşları önemsemez, bireye karşı umursamaz bir tavır içinde kendini gösterir. “Bürokrat için insanca ilişkiler değil, yalnızca nesne ilişkileri vardır. İnsan, evraka dönüşür. Evraka verilen sayı ile belirgin kılınan, ölmüş bir varlık olarak evrakın akışına girer. Bu varlık, şahsen çağrıldığı zaman bile bir ‘kişi’ değil bir ‘olay’dır” (Fischer, 1990: 40). “Olay’a dönüşmüş bireyin işi, yalnızca alt makamlardır; üst makamlar onun erişemeyeceği uzaklıkta ve bir sır perdesinin ardındadır” (Fischer, 1990: 43). “Bürokratik devlet dairelerinin insana sırf nesne muamelesi yaptığı” (Pappenheim, 2002: 49) modern devlet insanlarının içine düştükleri yabancılaşmaya etki eden ve bu etkiyi artıran bir yapıdır. ‘Kafka’yı ilgilendiren bürokratik, hiyerarşik ve kişisiz, otoriter ve yabancılaşmış aygıtıyla birlikte modern devletin despotik temelleridir” (Löwy, 2008: 97).

Devlet yetkililerinin karşısındaki muhtara: “... bir kızın kayboluşunun devlet işlerinde kaçınıcı sırada yer aldığını bilmeyecek ve bu bilgisizliği yüzünden devletin bayrak dalgalandırdığı bir köyü şu kadar gün muhtarsız bırakacak kadar aptalsan, nasıl muhtar olabildin ki?” (G, s. 198) sözlerini muhtarın suratına kusan memurların muhtarı azarlayan, onu küçük düşüren bu tavrı ‘güçlünün güçsüzlüğünün’ ispatı olarak görülebilir. Devlet katındaki çaresizliği karşısında bir de uğradığı hakaret ve gördüğü kötü muamele muhtarı, intihara sürükleyerek onun ölümüne sebep olur. Muhtar, devlet tarafından tanınmamıştır dolayısıyla da devletten ümidini kesmiştir. “...kocaman devlet kapıları güneşte parlayıp sönen pirinç halkaları, bulutlara tırmanan dev kemerleri ve hiç silinmeyecek gibi toprağa yayılan geniş gölgeleri...” (G, s. 198) büyük salonları, “Ellerinde çoban sopasına benzer upuzun kalemli memurları” (G, 221) *Gölgesizler*’ de otoriteyi, egemen devlet anlayışını simgeleyen görüntülerdir. “Kafka’dan önce romancılar çoğu zaman farklı kişisel ya da toplumsal çıkarların çatıştığı alanlar olarak resmî kurumların maskesini düşürmüşlerdir. Kafka’da resmî kurum kim tarafından ve ne zaman programlandıkları artık bilinmeyen, insanlığın çıkarıyla hiçbir ilgisi olmayan ve bu nedenle de akıl alır yanı kalmayan, kendi yasalarına itaat eden bir mekanizmadır” (Kundera, 2012: 101). Toptaş da *Gölgesizler* eserinde Kafka gibi resmî kurumlardaki bu çürümeyi gözler önüne sermekten çekinmemiştir.

Sonuç

Sarmal bir kurgu tekniğiyle yazılmış, postmodern bir anlatı olan *Gölgesizler*’ de bireyin kimlik sorununun, otorite karşısındaki güçsüzlüğünün ve var olma mücadelesinin kafkaesk öğeler vasıtasıyla işlenişine dikkat çekilerek bu devlet-bürokrasi-insan üçlemesindeki çatışmanın Kafka’nın roman sanatındaki benzerlikleri bağlamında irdelenmiştir. Bu çok derin ölçüde bir karşılaştırma olmamakla beraber eserdeki devlet-bürokrasi-insan ilişkilerinin ele alınışıyla sınırlı tutulmuştur.

Toptaş’ın ve Kafka’nın aynı temayı işlemedeki benzerliği, yaşanan toplumsal-siyasal sorunların evrensel oluşunu gözler önüne serer. Kafka’ya özgü ‘kafkaesk’ terimiyle yapılan bu karşılaştırma *Gölgesizler* eserinin Kafka’dan esinlenmelerini içermektedir. Her iki yazar da varoluşçu bir tavrıyla modern bireyin nesneleşmesini eleştirerek, bireyin kendini arayışını konu edinirler.

Toptaş’ın eserinde, devlet ve bürokrasiye ironik bir eleştiri yapılarak özellikle bürokrasinin yabancılaşmaya etkisi ve bunun sonucunda bireyin çaresizliğini, güçsüzlüğünü, ezilmişliğini, çöküşünü ve kendini yok edişini görmekteyiz. Romandaki kişilerin isimlerinin bile olmayışı onların aslında zaten yok görüldüğünün temsidir.

Bir nesne olarak örgütlenen devletin, bireyi ya da toplumu da bir nesne olarak görmesi kendini var etmesinde büyük etkiye sahip olurken bireyi, toplumu kendi benliğinde bir yokuşa sürükler. Bu da kimliksiz, gölgesiz bireyler yaratır. Devlet bu tavrı ile güç dengesini kendi adına korurken bireyi, toplumu güçsüzlüğe, itaate mahkûm eder. Kendi varlığını ve örgütlenmesini daha kalıcı ve güçlü hale getiren devlet, resmî iş ve işlemler karşısında bireyi bir obje olarak tanır ve bunun ilerisine gitmez aksi halde kendi varlığını tehlikeye atmış olur. Belki de bu güç gösterisi ile hakimiyet alanını genişleterek bireyi ve toplumu dizginleri altına alır. Bireyin yanında değil karşısında duran bu mekanizma bireyi kendini aramaya belki de yok etmeye doğru iter. Devlet varlığını sürdürür, hep vardır ve hep var olacaktır ancak devlet kim için ya da ne için vardır? Eserden hareketle de devletin bireye ya da topluma değil de birey ve toplumun devlete her daim muhtaç olması algısı onun büyüklüğünü, gücünü kendini var etme şeklini göstermektedir. Çünkü devlet yönetendir, yönetilen değil. Bundan hareketle bireyle var olan ancak onu yok sayarak, ezerek, kibirli, soğuk bir duruşla kendini gösteren devlet en üstteki güç olabilmektedir.

İnsanlığın çıkarlarına bu denli uzak olan resmî kurum mekanizmalarının eleştirisinin yapıldığı *Gölgesizler* eseri ideal devlet olgusunun nasıl olması gerektiği noktasında da okurlarını bir sorgulamaya tâbi tutar. Kafka'nın izinde giden bir tutumla bu sorgulamayı gerçekleştiren Toptaş'ın kendi yaşam öyküsünde bir taşralı olması ve bu bürokratik sorunları yaşamış olması da devlet-bürokrasi-insan ilişkilerini ele almasında büyük bir etkidir. Toptaş bu eseriyle, köhneleşmiş bir sisteme ve bu sistemde yitip kaybolmuş insana ve topluma yüksek sesli bir eleştiri yaparak devlet-bürokrasi-insan ilişkilerinin evrensel boyutta olan bir benzerliği bizlere sunar.

Kaynakça

- Cevzci, Ahmet (2000). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul:Paradigma Yayınları.
- Doltaş, Dilek (2003). *Postmodernizm, Tartışmalar ve Uygulamalar*, İstanbul: Telos Yayınları.
- Ecevit, Yıldız (2010). *Yok Olmanın Estetiği ya da Türk Romanında Bir Romantik*, haz. Mesut Varlık, *Efendime Söyleyeyim* Hasan Ali Toptaş Kitabı (pp. 327-340), İstanbul: İletişim Yayınları
- Ecevit, Yıldız (2009). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eser, Esra (2017). "Kafkaesk Nedir?", <https://www.wannart.com/kafkaesk-nedir/> Erişim tarihi:15.06.2022.
- Ertoyl, Muhammet (2007). *Yabancılaşma Kader mi Tercih mi?* Ankara: Lotus Yayınevi.
- Fischer, Ernest (1990). *Sanatın Gerekliliği* (çev. C. Çapan). Ankara: Verso Yayınları.
- Facault, Michel (2015). *Özne ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günay, Çimen (2010). *Hasan Ali Toptaş'ın Romanlarında İktidar ve Gölgesiz Erkek*, *Efendime Söyleyeyim* (haz. Mesut Varlık), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toptaş, Hasan Ali (2020) *Gölgesizler*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Kafka, Franz. (2009C). *Şato* (çev. K. Şipal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kundera, Milan (2012). *Roman Sanatı*, İstanbul: Can Yayınları.
- Löwy, Michael (2008). *Franz Kafka: Boyun Eğmeyen Hayalperest* (çev. I. Ergüden). İstanbul: Versus Kitap.
- Pappenheim, Fritz. (2002). *Modern İnsanın Yabancılaşması* (çev. S. Ak). Ankara, Phoenix Yayınları.

Müzeyyen Aslan- *Gölgesizler Romanında Devlet, Bürokrasi ve İnsan İlişkileri Bağlamında Bireyin
Yabancılaşma Sorunsalı*

Pappenheim, Fritz (2002). *Modern Bireyin Yabancılaşması / Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum* (1959). (Çev. Salih Ak) Ankara: Phoenix Yayınları.

Vogl, J. (2011). *Tereddüt Üzerine* (çev. Ç. Tanyeri). İstanbul: Metis Yayınları.